

niza

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika

Hivos

MANDELA lezing

NiZA

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika

Prins Hendrikkade 33

Postbus 10707

1001 ES Amsterdam

Tel: 020 - 520 62 10

Fax: 020 - 520 62 49

E-mail: mandelalezing@niza.nl

www.niza.nl/mandelalezing

VREDE EN VERZOENING

het bijeenbrengen van en bruggen slaan
tussen diverse bevolkingsgroepen

Tweede Mandela lezing
uitgesproken door

Farid Esack

op 20 mei 2005

in De Nieuwe Kerk, Amsterdam

MANDELA lezing

LEZING

Mandela lezing

door FARID ESACK

Amsterdam
20 mei 2005

*Wat moeten we zeggen
over mensenrechten, over gerechtigheid
en over verzoening na 11 september?*

En nog veel meer...

Ik benijd niet diegene die moet kiezen wie de Mandela Lezing moet houden. Een aantal jaren geleden, toen niet alleen in heel Zuid-Afrika, maar over de hele wereld 'Release Mandela Committees' floreerden, werd ik, de eeuwige criticus van alle orthodoxe ideeën, benaderd door Ismail Ayob; een advocaat en op dat moment één van de weinige mensen buiten de gevangenis die toegang hadden tot 'de oude man'. Ik vroeg hem of Mandela echt de man was die wij allen in hem zagen. 'Was het allemaal de moeite waard?', wilde ik weten. 'Ja', antwoordde Ismail, 'hij is die man en nog veel meer dan dat.' Een ieder van ons die Mandela heeft ontmoet, heeft sindsdien geleerd hoe waar deze uitspraak is. Het is een beetje als Zuid-Afrika zelf. Je krijgt van anderen die er voor jou zijn geweest te horen wat voor een prachtig, majestueus land het is. En als je tenslotte zelf het land ziet, kun je alleen maar zeggen: 'Ja, alles wat er gezegd is, is waar en eigenlijk nog veel meer dan dat.' Dat is de eerste uitdaging – te spreken op een manier die op de een of andere manier recht doet aan wat deze man betekent voor alle Zuid-Afrikanen. Voor de mensen in het buitenland die jaren van hun leven gewijd hebben aan solidariteit met de bewoners van ons land bij hun strijd voor een onverdeeld en niet-racistisch Zuid-Afrika. En voor vele mensen op deze wereld wier dromen van een dergelijke maatschappij in hun eigen land nog steeds onmogelijk zijn.

Mandela en Zuid-Afrika staan voor velen voor dat wat we willen zijn en voor hoe we willen dat onze maatschappij eruit ziet. Ik sprak laatst op een conferentie over religie en AIDS met iemand die net uit Zuid-Afrika was gekomen. Ze was daar geweest i.v.m. een gemeenschappelijk onderzoeksproject aan de Nelson R Mandela School of Medicine, de voormalige University of Natal Medical School. Het viel me op dat ze maar bleef herhalen over haar relatie met de 'Nelson R Mandela School of Medicine', waarbij ze van elke klinker en medeklinker genoot op een manier zoals kinderen aan een lolly kunnen likken – genietend en tegelijkertijd wetend dat hij een keer op is. Ik werd er zo opnieuw aan herinnerd wat Mandela en ons land betekenen voor mensen over de hele wereld – zowel in de strijd voor vrijheid als voor de vreedzame wijze waarop wij zijn omgegaan met de overgang naar een niet-racistische democratie. Toch moet ik daar iets tegen in brengen: Hoe kan ik jou laten genieten van snoepgoed, maar je er tevens op wijzen dat teveel snoep niet goed is en dat snoep bovendien nooit een vervanging kan zijn van echt eten? Hoe leiden we ons eigen leven en voeren we onze eigen strijd? Hoe rechtvaardigen we ons eigen bestaan door onszelf ergens voor in te zetten en niet via de

heldenmoed van anderen? Laat bewieroking en bewondering voor Madiba niet een vervanging zijn voor hard werken, maar wees werkelijk solidair met de mensen van Zuid-Afrika en elders en blijf kritisch denken.

De tweede uitdaging is te spreken op een manier die weerklinkt in deze maatschappij, die hier vanavond vertegenwoordigd wordt door het publiek. Een maatschappij die diep gekwetst is door recente gebeurtenissen als de moord op Pim Fortuyn en Theo Van Gogh en de ontdekking dat het helemaal niet goed gaat op het gebied van racisme en vreemdelingenhaat. Een deel van Europa's probleem op dit moment is – als ik Amilcar Cabral mag parafraseren – dat Europa leugens heeft verteld en gemakkelijke overwinningen heeft geclaimd op de demonen van Islamfobie, xenofobie en antisemitisme. Veel van haar bewoners worden nu geconfronteerd met demonen waarvan ze dachten dat die al tijden geleden verslagen waren. Getraumatiseerde maatschappijen willen vaak troost van degenen in wie ze als het ware de vertegenwoordigers zien van de schuldigen – in dit geval de moslims. Hoe spreek ik op een wijze die troost brengt en tegelijkertijd voor beroering zorgt omdat alleen door harde vragen te stellen aan onszelf en aan ons gedrag in de wereld we werkelijk menselijker worden?

Tenslotte, hoe spreek ik over dit alles binnen twee contexten – de ene, die alom tegenwoordig is in het noorden en die gaat over de bezorgdheid t.a.v. veiligheid na 11 september en de andere – diepere, enigszins met elkaar verband houdende actuele realiteiten in het zuiden – de realiteit van AIDS, hongersnood, verjaging en bezetting, in het bijzonder verjaging en bezetting in Palestina.

De post-11-september context van de Mensenrechten en de Verzoeningsdialoog

Ik wil een paar opmerkingen maken over de actuele context van het debat over mensenrechten en verzoening, voordat ik verder ga met bespreking van een aantal van de fundamentele principes die ons moeten leiden, zowel met betrekking tot waar Europa zich op dit moment bevindt, als met betrekking tot de strijd van de Palestijnen voor vrijheid en rechtvaardigheid in hun geboorteland.

In de eerste plaats wordt er veel grotere nadruk gelegd op meer mensenrechten in een aantal, zorgvuldig uitgekozen moslimmaatschappijen. Wij zijn niet te erg geïnteresseerd in de mensenrechtensituatie in Afghanistan,

Pakistan of Koeweit omdat ze, nu ja, ‘onze vrienden’ zijn. Syrië, Libanon en Iran, aan de andere kant, moeten maar snel democratiseren, anders komen wij wel om dat voor hen te doen. Deze eis voor mensenrechten in een aantal geselecteerde moslimlanden gaat ook vergezeld van een eis voor minder mensenrechten voor moslims die als minderheden leven in niet-moslim-maatschappijen. Hier vindt u neoconservatieven die steeds vaker praten over een ‘post-mensrechtentijd’. In redelijk fatsoenlijke kringen in de Verenigde Staten hoor je nu argumenten dat het op grote schaal interneren van Amerikaanse burgers van Japanse afstamming tijdens de tweede wereldoorlog correct was. Wij krijgen nu de Patriot Act voorgeschoteld, waarmee onbegrensde detentie zonder proces mogelijk is. Foltering wordt nu omschreven als ‘één van de belangrijkste geheime wapens in de oorlog tegen terreur’. En ‘buitengewone uitzetting’ (extraordinary rendition) of foltering in landen waar zulke ongemakken als ‘illegaliteit’ of ‘rechtsgang’ en ‘burgerlijke vrijheden’ niet bestaan of eenvoudig niet relevant zijn, worden gerechtvaardigd. Dus de vergelijking wordt: mensenrechten voor een aantal moslimlanden die een hindernis vormen voor onze directe, geopolitieke doeleinden, meer onderdrukking in die landen die we nodig hebben in onze Oorlog tegen Terreur en een eind aan de wettige regering van die landen. Het is duidelijk dat het hier helemaal niet om rechten gaat – het gaat er alleen maar om een dialoog over rechten te gebruiken als een wapen voor onderdrukking.

Een zelfde dubbelhartigheid geldt voor verzoening, een term die steeds meer bestemd wordt voor overwonnen volkeren. Laten we ons verzoenen met de bewoners van Afghanistan en Irak – die hebben we immers overwonnen. Wat Iran en Syrië betreft, hen wensen we slechts de toorn van God en plannen er allerlei soorten bommen op te gooien of de andere kant op te kijken als Israël dat voor ons doet.

Mijn tweede commentaar op de post-11-september context heeft betrekking op de intense, ja zelfs meedogenloze strijd om de ziel van de Islam zoals de titel van het boek van Gilles Keppeel *‘The War for Muslim Minds’* aangeeft. Voor veel niet-moslim westerlingen, die leven volgens conservatieve, ideologische geboden, zijn de Islam en de moslims de ultieme ‘andere’. Veel liberalen gaan aan de andere kant uit van de aanname dat ‘mondiale harmonie moeilijk te bereiken is vanwege culturele conflicten’ (Majid, 2000, 3). Het probleem, zeggen ze, ligt – om het netjes te zeggen – in het inherente verschil met onze cultuur. Om het niet zo netjes te zeggen, de problemen met de achtergebleven moslims, hun neiging tot fanatisme. Ze doen daarom wanhopig hun best de Islam en moslims in een ‘gematigder’ hoek te duwen. Terwijl de conservatieven zich afvragen ‘hoe drijven we de

moslims terug over de straat van Gibraltar' – ook als ze daar verdrinken –, vragen de liberalen zich af hoe we ze meer op ons kunnen laten lijken. Beide opties ontkennen de authenticiteit van de moslims en het recht van die moslims iets meer te zijn dan het volgzaam werkpaaard dat we nodig hadden toen Europa behoefte had aan migrantenwerk. Waarom moesten de mannen die we toen hierheen haalden zo nodig vrouwen hebben; en toen de vrouwen kwamen, waarom moesten ze zo nodig seks hebben; en toen ze seks hadden, waarom gebruikten ze geen voorbehoedsmiddelen en toen ze zo nodig kinderen moesten hebben, waarom zo veel??

Geen van de verwachtingen of eisen die we aan moslims stellen prikkelt Europa te veranderen. Er worden geen vragen gesteld over Europa's racisme, over de erfenis van haar kolonialisme, over haar minachting voor de culturele waarden van andere volkeren, over haar aandeel in de verarming van de landen waar deze buitenlanders vandaan komen en hen dan op zoek doet gaan naar een betere economische toekomst hier. Er is geen voortdurende kritiek op de wijze waarop het politieke beleid van het Noorden fundamentalisme voedt in de moslimlanden en thuis.

In de derde plaats bestaat er, als nooit tevoren, na 11 september ook bij de moslims verschil van mening over hun relatie met 'outsiders' en de traditie van de Islam en haar idealen. De spanningen van het leven in een wereld waarin de meerderheid van de moslims zich gevangen voelt tussen de eisen die aan hen gesteld worden als onderdanen van het Rijk aan de ene kant en de welhaast fascistoïde reacties van religieuze dweepers aan de andere kant zijn zonneklaar. Bij elke stap in onze ontmoeting met onze niet-moslim burens, collega's, studenten en immigratieambtenaren moeten diegenen van ons –belijdend moslim of alleen in naam moslim, confessioneel of cultureel – die in het westen leven en werken ons bestaan, ons geloof, onze menszijn en onze niet-gewelddadige bedoelingen rechtvaardigen. We klagen, we jammeren, we proberen gemene zaak te maken met de overblijfselen van Links en met een paar Kerken die de moslims erkennen als de nieuwe onderklasse van het noorden – en de hele tijd proberen we harde vragen te ontwijken over onze tradities, ons chauvinisme, ons racisme, ons stereotyperen van 'het westen', onze homofobie. Helaas kan elke klacht die moslims hebben over hoe we door het Rijk behandeld worden een echo vinden in hoe wij, moslims, vrouwen, mensen met een andere seksuele voorkeur en mensen met een donkerder huidskleur, behandelen binnen onze gemeenschappen. Als een Turks of Marokkaans meisje tegen haar ouders zou zeggen dat ze een donker gekleurde moslim uit Senegal wil trouwen, zou de hel losbreken.

Mijn vader heeft onlangs 24 uur in een ziekenhuis in Kaapstad gelegen. De behandeling was uitstekend, de zorg was efficiënt en het personeel vriendelijk. Toen we de volgende ochtend de vergoeding van 36 Rand gingen betalen, vertelde de receptionist ons dat ‘gepensioneerden recht op gratis medische verzorging hebben in het het nieuwe Zuid-Afrika’. Mijn vader was opgetogen en vond dat de ‘darkie’ – een minzame, racistische aanduiding voor een zwarte man – aan de receptie zo hulpvaardig was geweest. Later vroeg ik hem hoe zijn nacht was geweest. Hij klaagde toen over een ‘*kaffirkind*’ dat laat op de avond was opgenomen en dat de hele nacht gehuild had. Het nieuwe Zuid-Afrika is prima als het gaat om gratis medische hulp, verzoening wordt gereserveerd voor de hulpvaardige zwarte man – maar de neerbuigende racistische ‘darkie’ wordt nog steeds gebruikt. Ach, zodra het me slecht uitkomt, blijf ik mijn toevlucht nemen tot het refrein ‘*n kaffir bly maar altyd kaffir*’.

Hoe moeten we spreken over Mensenrechten, Rechtvaardigheid en Verzoening in de context die ik hiervoor heb aangegeven?

1. Door onze hoop en idealen aangedreven te worden in plaats van door onze angsten

Het is begrijpelijk dat veel Nederlanders en andere Europeanen zich grote zorgen maken over, en bang zijn voor, de aanwezigheid van zo veel burgers – nieuwe en soms niet zo nieuwe – die een bedreiging lijken te vormen voor wat aangenomen wordt Nederlandse waarden te zijn. De mensen zijn bang en als mensen bang zijn gedragen ze zich soms heel anders dan zoals ze werkelijk zijn. En dus eisen mensen die normaal voor inclusiviteit zijn dat er meer muren opgetrokken worden. Mensen die normaal verscheidenheid op prijs stellen, eisen nu dat de moslims teruggezonden worden naar waar ‘ze vandaan komen’. Velen onder u zullen het verhaal kennen van de Freedom Charter. Eén van de opmerkelijkste zaken met betrekking tot dat document was hoe het steeds werd opgehouden als een baken waarheen we wilden dat ons land moest gaan na de apartheid. De artikelen ervan werden verwerkt in onze strijdliederen, in onze slogans, kwamen te staan op posters en protestborden en we hielden er workshops over. Onze visie op een nieuwe maatschappij stond erin gedefinieerd en werd erin gekoesterd. We gaven aan wie we wilden zijn en probeerde vorm te geven aan de strijd met die visie.

Europa moet zich afvragen wat het wil zijn. Wat hebben jullie geleerd van jullie avonturen in Afrika en het Verre Oosten? Van de manier waarop is omgegaan met joden en zigeuners? En van hoe **nooit meer** om te gaan met

mensen? Hoe weigeren we het kwaad te worden dat we verafschuwen? Te weigeren onverdraagzaam te worden in deze tijden van bezorgdheid. Te weigeren de wet op te schorten en vast te houden aan de vrijheid van asielzoekers om hier binnen te mogen komen. De waardigheid van donker gekleurde mensen te respecteren, in het bijzonder als hun naam 'Ali B' of 'Muhammed C' luidt, tot ze schuldig zijn bevonden in de rechtszaal. Allemaal zaken die bepalen wie we willen worden. Als je dat niet doet, betekent dat niet alleen dat je de slachtoffers onrecht aandoet, maar ook het verraad van je eigen waarden en wie je zou kunnen worden.

Zuid-Afrika is geworden wat het nu is – niet omdat we nooit bang waren voor elkaar. Diegenen onder ons die zich bezig hielden met de vrijheidsstrijd, hebben gezien waartoe een regering in staat is ten opzichte van haar tegenstanders. Ook de blanken waren bang voor ons. Het nieuwe Zuid-Afrika stond op het punt voor een leiderschap te zorgen dat niet die angsten uitbuitte – dat niet voor zijn kinderen een maatschappij wilde achterlaten gebaseerd op angst voor elkaar, maar één gebaseerd op onze collectieve hoop.

2. Herooverweging van de manier waarop we onszelf en anderen zien

Het tweede punt staat in verband met het eerste en houdt zich bezig met vragen van zelfinterpretatie; wie ben je, hoe definieer je jezelf en hoe definieer je ons.

Apartheid was een grove vorm van racisme die in de wet was vastgelegd. Door de primitiefheid ervan waren velen van u niet in staat na te denken over hoe uw eigen land en uw eigen waarden ook racisme kunnen weerspiegelen. Ik heb al heel lang het vermoeden dat één van de redenen waarom andere landen het apartheidregime veroordeelden simpelweg was omdat het een gemakkelijke manier was om zich niet bezig hoeven te houden met hun eigen racisme.

Wie ben je? Hoe definieer je jezelf? Als anderen hier geboren zijn omdat hun ouders destijds geïmporteerd zijn als noodzakelijke arbeidskrachten of vanwege je koloniale banden met hun land van herkomst, hebben ze dan het recht deel te nemen aan een debat over wat Nederlandse cultuur is? Of is het een misvatting dat het lijkt te gaan over taal en waarden – 'laat die imams eerst maar eens Nederlands leren, dan komt alles wel op z'n pootjes terecht' –, maar in werkelijkheid gaat over ras en racisme?

Racisme is in feite een privilege voor onszelf op basis van wat gepresenteerd wordt als een essentiële groep. In de gevallen van religieus nationalisme

zoals Zuid-Afrika's apartheid, Servië's nationalisme en politiek Zionisme is het nuttig als je een God hebt geschapen naar je eigen evenbeeld die je bijstaat tegenover je vijanden, die je ondersteunt bij je ondernemingen en die aangeroepen kan worden om een mythische en ahistorische dimensie toe te voegen aan je eigen bestaan. Om echter het probleem van verdrijving, discriminatie en uitbuiting in al zijn complexiteit terug te brengen tot 'apartheid' is misleidend. Een dergelijke reducering houdt in dat het probleem in 1948 is begonnen toen de Nationalist Party aan de macht kwam en geëindigd is in 1994 met de verkiezing van een regering van het African National Congress.

Het idee om met geweld mensen te scheiden op basis van ras heeft zich al eerder voorgedaan, nl. in de 18e eeuw met het Afrikaner begrip baasskap (opperheerschappij), en maakte al deel uit van de wet sinds de 19e eeuw toen de Britten de Masters and Servants Act invoerden. Deze wetten waren stevast verbonden met de economische uitbuiting van onze mensen. Tegenwoordig, in een postapartheid tijd, zit ons land nog steeds opgezadeld met armoede, economische uitbuiting en racisme. Om de problemen van het verleden terug te brengen tot de Apartheid leidt alleen maar tot gemakkelijke overwinningen. Bovendien kunnen hierdoor veel te veel mensen, in het bijzonder blanken, weggomen met de claim dat ze nooit deel hebben uitgemaakt van het probleem omdat 'we nooit gestemd hebben voor de apartheid.'

Het punt is, vrienden, dat het veel makkelijker is weg te lopen en te zeggen, 'nee, ik niet'. In plaats van een eenzijdige eis te stellen aan anderen om 'net als wij te worden', zouden we kunnen vragen hoe wij en zij voortdurend de uitdaging kunnen aangaan onszelf te herdefiniëren in termen van een nieuw bewustzijn, van wat het betekent mens te zijn en solidair met anderen. In plaats van te vragen 'hoe houden we de moslims in bedwang' of 'hoe vormen we de Islam om zodat ze voor ons acceptabel is?', zouden we kunnen vragen een nieuw ons-zijn te definiëren. Hoe smeden we een gemeenschappelijke visie van ons-zijn samen met alle andere burgers naast concrete sociale en politieke strijd? Kan de Nederlandse samenleving iets leren van haar burgers die komen uit Afrika over de heiligheid van menselijke leven op hoge leeftijd, over het opgroeien van een kind en over het behoren tot een gemeenschap van zorggevers?

Kunnen moslims begrijpen dat de manier waarop zij worden behandeld door de dominante maatschappij, ook een weerspiegeling is van hoe moslims vrouwen, seksuele en religieuze minderheden behandelen in hun

eigen gemeenschappen? Is het mogelijk dat we allemaal begrijpen dat we eens – op dezelfde wijze als waarop we nu met schaamte terugkijken naar de slavernij die niet erkende dat zwarte mensen ook gevoelens hebben – onze relatie met dieren zullen inzien? Is er niet een relatie tussen hoe we mensen beschouwen van andere, ‘lagere culturen’, als voornamelijk geschapen voor onze arbeids- of marktbehoeften, en de manier waarop we dieren bekijken als geschapen voor onze sport en eetbehoeften? Wat ik hiermee wil aangeven is dat er niet slechts één manier is om bijv. Nederlander of Marokkaan te zijn en dat wij als mens verplicht zijn elkaar daartoe in staat te stellen.

3. Een principiële betrokkenheid bij verzoening gebaseerd op gerechtigheid

Het Zuid-Afrikaanse verhaal van verzoening is een complex verhaal en diegenen onder ons die het land niet alleen op toeristisch niveau kennen weten dat het in de eerste plaats nooit gemakkelijk is geweest en in de tweede plaats dat de verzoening nog lang niet voltooid is. Het verhaal van Mandela is niet alleen koeksisters eten met Tannie Betsie Verwoerd maar gaat ook over de koppigheid van het verzet. Mandela heeft zeker tien jaar voor zijn vrijlating gestaan voor de keuze zich te verzoenen met het Apartheidsregime, maar hij heeft ervoor gekozen dat niet te doen omdat het een oppervlakkige verzoening zou zijn geweest met een regime – niet met de verschillende formaties die de blanken vertegenwoordigenden en zeker niet één gebaseerd op rechtvaardigheid. Hoe ontroerend het beeld van Mandela in zijn rugbyshirt met nummer 13 ook mag zijn geweest tijdens de Rugby World Cup in 1995 of de aanwezigheid van F.W. De Klerk tijdens zijn inauguratie. Verzoening voor ons in Zuid-Afrika is niet iets dat zomaar is gebeurd. Het gebeurt nog elke dag en het blijft een pijnlijk en frustrerend proces. Het vindt plaats in de worstelingen met betrekking tot correctieve acties, grondclaims, twisten over meer politiebureaus in zwarte townships, de herinvoering van de doodstraf, de erkenning van partnerschappen van mensen met dezelfde seksuele geaardheid, de rechten van immigranten en vluchtelingen uit andere delen van het continent, de toegang tot betaalbare medische behandeling van mensen die HIV-positief zijn.

Misschien is ons verhaal over verzoening alleen opmerkelijk in het beginstadium – een beginstadium dat we de wereld kunnen bieden; het is een begin zonder bitterheid en triomfalisme. Er heerste het gevoel dat de apartheid was overwonnen, echter nooit dat de blanken waren overwonnen. Veel verder dan het idee rekeningen te vereffenen ging het gevoel de anderen nodig te hebben, zowel voor de intrinsieke waarde als voor de

economische ontwikkeling van ons land en voor al onze mensen. Het was en is nog steeds een verzoening van uitgehandelde waarden van gerechtigdheid, niet slechts van de zwijgende meerderheid. De grote meerderheid van de Zuid-Afrikanen zou voor de doodstraf zijn en tegen de rechten van homo's; toch hebben we een land gesticht gebaseerd op de premisse van ruimte voor iedereen en hebben we onafhankelijke organen gecreëerd zoals de Constitutional Court om ons op de een of andere manier tegen onszelf te beschermen door het idee stevig vast te leggen dat, in de woorden van Nelson Mandela, 'nooit meer één groep mensen een ander groep mensen zal discrimineren, nooit meer!'

4. De allesomvattendheid van gesprekken over mensenrechten en verzoening

Hoe zorgen we ervoor dat ons 'nooit meer' niet alleen betekent 'nooit meer ten opzichte van mij en mijn mensen' maar een nooit meer ten opzichte van alle anderen?

Net als vele bezoekers van Jeruzalem heb ik de Yad Vashem bezocht – het gedenkteken voor de 6 miljoen joden die in de Nazi Holocaust zijn omgekomen. Hier, met een papieren *kippa* op, heb ik openlijk gehuild bij de herinnering aan die joden en wat ze hebben moeten doorstaan. Maar ik heb ook gehuild om de beschimpingen die ik kort daarvoor van een Egyptische prediker, Muhammad Kishk, had gehoord – 'de joden, kijk uit voor de joden!' Om de haat die ik hoorde in de woorden 'de joden' tijdens mijn 8-jarige theologische training in Pakistan. Om het vermogen van de mens – ja, 'de mens' – lijden op te leggen aan de mensheid. Om het onvermogen van de ontwerpers van dit gedenkteken om een kaars te branden voor de vele zigeuners en homoseksuelen die door de Nazi's zijn vermoord. En om de tragedie van de Palestijnen die door Edward Said zo passend zijn omschreven als 'de slachtoffers van de slachtoffers'. Die nu van hun land worden beroofd vanwege de abominabele misdaden die een aantal blanken hebben begaan ten opzichte van andere blanken.

Ik moest weer denken aan een slogan uit de tijd van de bevrijdingsstrijd – 'een onrecht tegenover één is een onrecht tegenover allen.' En nu begrijp ik dat met 'allen' ook letterlijk allen wordt bedoeld. Een onrecht gedaan aan anderen komt steevast terug om degenen die het onrecht hebben gedaan te achtervolgen. Het is onmogelijk iemand onrecht te doen en niet tegelijkertijd zijn eigen menselijkheid in waarde te verlagen. Om dus terug te deinzen voor het gif dat tegen de joden wordt gespoten, is te vrezen dat het gif terecht zal komen in wat ik ooit zal moeten consumeren. Het

verdedigen van de Palestijnen tegen de dagelijkse vernederingen door Israëliische kolonisten is het beste verdedigen van wat de joden de wereld te bieden hebben. Opkomen voor alle mensen die zonder vorm van proces gevangen zitten en gemarteld worden in Guantanamo Bay is opkomen voor jezelf, zodat mijn eigen menselijkheid niet zijn waarde verliest door mijn zwijgen. Dat is het Afrikaanse begrip *ubuntu* – ‘ik ben een persoon doordat ik verbonden ben met andere personen; ik besta omdat jij bestaat’. Als iets jou waarde als mens doet verminderen, dan wordt de mijne ook verminderd. Handelen ter verdediging van jou is in werkelijkheid optreden ter verdediging van mijn ‘zelf’ – mijn hogere, huidige zelf of mijn kwetsbare toekomstige zelf.

Een onrecht gedaan tegenover één **is** een onrecht gedaan tegenover allen.

Totaal op jezelf geconcentreerd zijn is uiterst kwalijk. Kijk maar eens hoe in fundamentalistische kringen de ‘*chosen*’ massa steeds kleiner wordt en de ‘*frozen*’ massa steeds groter. Als wordt toegestaan dat ideologieën worden gevormd door dergelijke bundelingen van egocentrisme – in de naam van religie, overleven, veiligheid of het behoren tot een bepaald volk of ras –, dan is het slechts een kwestie van tijd voor jijzelf ook een slachtoffer wordt. Kijk maar wat de Verenigde Staten aan het doen zijn met de fundamentele waarden van een beschaafd land, zoals gerechtigdheid, vrij te zijn van martelingen etc., nu het alleen haar eigen leed ziet, nu het zweert dat “nooit meer” betekent “nooit meer tegenover ons”. Zelfs als ze hiermee de dood zaaien onder Iraki’s en Afghanen met meer dan 120.000 burgerslachtoffers. Voor onszelf richten we gedenktekens op, voor de anderen zeiden Generaal Tommy Franks, de leider van de invasie in Irak en Donald Rumsfeld.: "We tellen geen lijken"

Albie Sachs is één van Zuid-Afrika’s prominente overlevenden van de vrijheidsstrijd, één van de ontwerpers van onze postapartheid grondwet en nu rechter bij het Constitutional Court. Wij (de ontwerpers van de grondwet) hebben de paragraaf waarin discriminatie wordt verboden op grond van seksuele geaardheid, niet opgenomen voor de homoseksuelen, nee, we hebben hem voor onszelf opgenomen. Omdat het een erkenning is van de menselijkheid van een ieder. Als jouw menselijkheid wordt bevestigd, wordt ook de mijne bevestigd. Ik ben een mens omdat ik jou als mens erken. En als ik jou niet meer erken als mens, lijdt ook mijn menselijkheid daaronder.’

En hoe zit het met de Palestijnen?

Waarom, zult u vragen, breng je de ‘kwestie van de Palestijnen’ naar voren in een lezing ter ere van Mandela? ‘Tot dusverre is je presentatie heel mooi algemeen geweest en konden wij ons er allemaal in vinden. Waarom laat je dat niet zo?’

In de eerste plaats zijn het de details die ons doen begrijpen wat we bedoelen en waar we staan. Algemeenheden zorgen ervoor dat we ons goed voelen en ik weet niet of ik daarvoor de hele reis vanuit Zuid-Afrika heb gemaakt. Ik weet ook niet of het de profetische figuren uit ons verleden, van Mozes tot Jezus tot Mohammed of van Mahatma Gandhi tot Pastoor Martin Niemöller tot Nelson Mandela, daar wel om ging.

In de tweede plaats is de vraag of onze betrokkenheid bij rechtvaardigheid en verzoening er niet louter één is van waar we waren toen het gebeurde in het verleden of waar we willen zijn in de toekomst. Het gaat bovenal over waar we nu zijn, wat we nu doen aan de bedreigingen voor mensen die op dit moment onder bezetting leven.

Wat zegt onze erkenning van bijvoorbeeld de moed van de Bonhoeffers, de Niemöllers over een authentieke waardering van die moed? Gaat het er echt om of wij ons goed voelen en een moreel leven leiden zonder ons indirect te behoeven bezighouden met een onrechtvaardigheid, hier en nu? Hoe kan het dat miljoenen mensen in het westen dolgraag een glimp willen opvangen van de Dalai Lama of enorme sommen uitgeven aan boeken of CD's met zijn gezicht erop, maar dat ze zich er niet toe kunnen brengen een kaartje te sturen naar de Chinese regering om te protesteren tegen de vernietiging van de Tibetaanse cultuur? Hoe kunnen zij zich de Desmond Tutu's, de Nelson Mandela's, de Dalai Lama's, de Martin Luther King's toe-eigenen en hen dan herscheppen in hun eigen verbeelding?

In de derde plaats weerspiegelt de strijd van de Palestijnen op vele manieren onze neiging sexy figuren te adopteren en weg te lopen van de niet zo sexy figuren. Als we het toch hebben over adoptie, misschien werkt onze ‘solidariteit’ soms als adoptie. Sommige mensen adopteren weeskinderen omdat ze daar behoefte aan hebben en dat is OK. Maar als we dat doen, kijken we ook hoe de baby er uitziet, naar de huidpigmentatie, of de baby leuk is en of hij een bron van vreugde zal zijn voor zijn adoptieouders en de rest van de familie. Anderen – en inderdaad maar weinigen – zien de behoefte om te adopteren eenvoudig vanuit het gezichtspunt dat er in de

steek gelaten kinderen zijn in de wereld. Deze mensen kunnen het zelfs als een morele behoefte zien kinderen te adopteren als die kinderen het slachtoffer zijn van de oorlogen die zij begonnen zijn. Arafat was niet charmant, had een lelijke baard en een grote neus, was klein, sprak slecht Engels en liep alsmar in zijn legeruniform. Ja, hij was geen Mandela, maar niemand zal ooit Mandela kunnen zijn. Is het een misdaad om niet op Mandela te lijken? Als je niet een 'Mandela' hebt, is je strijd dan minder legitiem? Als we spreken in termen van mondiale politiek, is momenteel geen enkele strijd minder sexy dan die van de Palestijnen. En vandaar de behoefte aan mensen zoals ikzelf om dit onder de aandacht te blijven brengen.

In de vierde plaats maakt onze verantwoordelijkheid om te spreken over de bezetting of de verdrijving van de Palestijnen deel uit van onze eigen onafgedane kwesties. Wij in Zuid-Afrika zijn wie we zijn door diegenen onder u die onze zaak tot de hunne hebben gemaakt, u die ploeterde in uw kantoor in Cairo, in uw KZA-kantoren en in uw AABN-kantoren en na kantoortijd in de kroeg of thuis. (Weet u nog hoe u op ons wachtte om te leren te ontspannen en te feesten?). Zo zullen ook anderen worden door ons.

Tenslotte, terugkijkend op wat we net besproken hebben, hebben we nog iets belangrijks te zeggen over slachtoffer zijn, verzoening en gerechtigheid.

Hoe denken we over de zaken daar?

Diegenen van ons die uit Zuid-Afrika komen of die zich bezig hebben gehouden met Zuid-Afrikaanse kwesties, hebben een diepgaand besef van de tragedie die mensen ondergaan als de grenzen wegvallen tussen het belang van een bepaalde gemeenschap en de wil van God of van God's beloften aan bepaalde naties met betrekking tot een bepaald stuk land. Ondanks alle bedoelingen en doeleinden schept de stam God naar zijn eigen beeld en bestemt God voor zijn eigen, directe politieke en economische doeleinden. God wordt teruggebracht, niet slechts tot een makelaar die onderworpen is aan de wet, maar tot een Patriarch die grootmoedig is voor Zijn eigen mensen, maar meedogenloos voor anderen. In een wereld van gedeelde ruimte of bij het strijden over claims over land is het idee van God's verkozen volk te zijn een bijzonder moeilijke, want het laat geen ruimte voor authentieke gesprekken tussen de '*chosen*' en de '*frozen*'. Hoe onderhandel je met anderen als God staat aan jouw zijde? Hoe worden gewone concessies geen verraad van God's wil?

Wanneer God land heeft toevertrouwd aan jou en jouw 'zaad', dan wordt het een onderdeel van jouw 'door God gegeven' verantwoordelijkheid de productielijnen onbezoeid te houden. Het idee van de reinheid van zaad en de pogingen zaad puur te houden worden tegenwoordig natuurlijk beschouwd als racisme. De implicaties van biologische reinheid met of zonder de relatie met rechtschapenheid zijn logisch gezien onontkoombaar; andere mensen die niet het geluk hebben, geboren te zijn binnen je eigen groep, zijn mindere mensen – als ze dat al zijn.

Verhevenheid van de eigen zelf kent geen deugd als het zelf wordt gevonden in de toevalligheid van geboorte – ongeacht of dit geboorterecht wordt beschouwd als door God gegeven of niet. In feite is het nogal verderfelijker als het gerationaliseerd wordt als door God gegeven, omdat het de kwestie van de deugd van de andere verwijderd uit de sfeer van rationele en ethische gesprekken. Slachtoffer zijn wordt dan gewoon een ander werktuig om superioriteit te bestendigen en ervoor te zorgen dat de verhalen van je eigen pijn niet weerklinken in de verhalen van de pijn van anderen. Bijna alsof ons slachtoffer-zijn uniek is in de geschiedenis en daarmee sluit het onze harten af in een gepantserde rechtschapenheid in plaats van ze te openen voor de pijn van anderen.

Slachtoffer zijn is echter niet typisch iets voor de joden in Israël. De Palestijnen zitten ook gevangen in hun eigen gevoel van slachtoffer zijn; een slachtoffer zijn dat iedere discussie over de moraliteit van bepaalde tactieken zoals zelfmoordbommen of daden van martelaarschap, buiten het kader plaats van een universele, morele dialoog. 'Wij lijden, daarom zijn al deze middelen die we gebruiken om onze bevrijding tot stand te brengen okay'. Dit is nu niet direct een adequaat antwoord als we zien hoe onze menselijkheid zo onlosmakelijk verbonden is met die van anderen.

Ik wil niet suggereren dat wij in onze vrijheidsstrijd nooit fouten gemaakt hebben, dat wij geen schaduwkanten bezitten. Op dezelfde wijze echter als waarop wij geleerd hebben van andere gevechten die voor de onze plaats hebben gevonden, kunnen wij aan hen die na ons zullen komen, inzicht geven in wat we beter hadden kunnen doen of hen inspiratie geven uit onze strijd.

Een spiraal van slachtoffer-zijn laat zowel het slachtoffer als de dader in de val lopen en doet niets voor de menselijkheid van beiden. Hoewel, zoals ik eerder heb gesteld, verzoening nooit volledig zal zijn, is het wel mogelijk.

Een belangrijke uitdaging aan al onze vrienden die werken en leven in Palestina/Israël is die strategieën en retorica te vermijden die zeggen dat anderen altijd onze vijanden zullen blijven. Te suggereren dat delen van de mensheid reddeloos verloren zijn is het verloochenen van je eigen menselijkheid.

Vanuit onze Zuid-Afrikaans ervaringen weten we dat mensen hun diepste achterdocht en vrees voor elkaar kunnen overwinnen. Dat bitterheid en haat niet stroomt in het bloed van de dader of het slachtoffer. En dat vrees voor de andere geworteld kan zijn in hoe anderen anderen behandelen, maar dat wij allemaal de mogelijkheid hebben deze te overwinnen. Dit vermogen om over de grenzen van onze persoonlijke en historische omstandigheden heen te groeien. Het weigeren de onderdrukker toe te staan onze menselijkheid te kortwieken. En het vermogen te vergeven. Het vermogen te strijden van een niet-aflatende strijd voor je mensenrechten, terwijl je daarbij steeds bedenkt dat er een tijd komt waarin de muren naar beneden zullen komen en wij in gesprek moeten gaan, de kapotte resten moeten oppakken en gaan herbouwen. Dat is misschien waar het Zuid-Afrikaanse verhaal over gaat – een verhaal dat we bescheiden aanbieden aan anderen.

Soms spreken we over Nelson Mandela als een icoon met een bijzondere historische relevantie. Ja, dat is inderdaad het geval. Zijn leven is echter ook een voortdurende les voor ons allemaal. Mandela, de meedogenloze vijand van racisme, nooit van één ras in het bijzonder, de bouwer van een natie en een bron van inspiratie voor diegenen die dapper willen opgroeien en die moedig oud willen worden, voor diegenen die de loopgraven in willen voor een rechtvaardiger wereld – een wereld die niet alleen belooft hen die lijden te bevrijden maar ook de daders.

Wij prijzen de erfenis van deze vader van onze natie – een erfenis die hij elke dag weer opnieuw vorm geeft – in zijn vernietigende veroordeling van de oorlog in Irak of door zijn werk met kinderen of door zijn pleiten voor de grootste plaag die ons continent ooit heeft gekend – AIDS. Wij prijzen deze erfenis – ja, op de manier die Zuid-Afrika het beste kan doen, door te feesten, maar ook door ons opnieuw vast te leggen een wereld te scheppen waarin het veilig is voor mensen mens te zijn.

Ik dank u en God zegene u.

